

Tudtam, hogy keveset érünk, ha a Mindenséghez hasonlítjuk magunkat, tudtam, hogy semmik vagyunk; de ilyen végtelenül semminek lenni, egyszerre lesújt és megnyugtató. Ezek a képzeletbeli lények, ezek az alakok, túl az emberi gondolat határain, egészen lenyűgöznek minket. Vajon olyan valami ez, amibe megkapaszkozhatunk? Az ábrándképek káoszában, amelybe hanyatt-homlok belesodródtunk, van valami, ami valószínűleg bizonyul, és ez — a szeretet. Minden egyéb hiábavaló, tarthatatlan üresség. Feneketlen szakadékba tekintünk alá. És rémület fog el.

De az egyén tehetetlen elszigeteltségének érzése, amelyet ezek a szerzők kifejezésre juttatnak és számos úgynevezett idegbeteg talált ki, nem olyan dolog, hogy azt az átlagember érzékelhetné. Az efféle túlságosan ijesztő számára, semhogy szembenézne vele. Eltakarja mindennapi munkájával, azzal a biztonságot nyújtó elismeréssel, amellyel magánéletében vagy társadalmi kapcsolataiban találkozik, mindenféle „kicsapongással“, „szórakozással“, „ismeretességgel“, „kalanddal“, „kiruccanással.“ De ha a sötétben füttyülünk, attól még nem lesz világosság. A magány, a félelem és a zűr megmarad; néha elviselhetetlenné válik. Az ember nem hordozhatja örökké „a szabadság ellenszereinek“ terheit. Az ilyen szabadságtól szabadulnia kell, s ezért tett egy lépést előre a negatív szabadságtól a pozitív szabadság felé.

Részlet a szerző Die Furcht vor der Freiheit (Frankfurt am Main, 1966) című művéből.

ZÖRGŐ BENJÁMIN

Cselekvés és motiváció

Aligha akad olyan keresztretjtvény, amit P. D.-né meg ne oldana, aki pedig sohasem kedvelte sem a tudományt, sem az iskolát. A férje viszont érdemdiplomás jogászdoktor, aki mai napig is folyton tanul, keresztretjtvényt azonban nem tud megfejteni. Többször is hozzáfogott, de lépten-nyomon elakadt s aztán abbahagyta. Úgy látszik, nincs elég türelme, nem áll eléggé oda az esze. Úgy is mondhatnók, hogy az ilyesmihez *nincs elég erős motivációja (indoklása, megokolása).*

A férj különben közismerten nagy kombinátor, különösen, ha valamilyen pénzügyi vagy gazdasági kérdésről van szó, a feleség pedig még a félhavi háztartási költségvetést sem tudja elkészíteni, viszont bármilyen kártyajátékban rendszerint az asszony győz. Úgy látszik, hogy P. D.-né nagyobb odaadással és figyelemmel adózik a játéknak, mint a háztartási költségvetésnek. A férjének pedig játék közben, sokszor anélkül, hogy tudná, egy kicsit mindig másra is áll az esze. Ki győz tehát a kombinációs játékokban: akinek fejlettebb a kombinatív gondolkodása? Nem biztos, legalábbis nem mindig, hanem inkább az, akinek kombinatív gondolkodási funkcióit a játékhelyzet a legjobban mozgásba hozza, aki figyelmét, gondolkodási tevékenységét maradéktalanul a játékeladatra képes irányítani. Tehát az fog nyerni, akinek a szükséges képességeken kívül *megfelelő játék-motivációja is van.*

Ez a megállapítás nemcsak a játékra, hanem mindenféle egyéb tevékenységre is érvényes; a tanulásra, a termelőmunkára, sőt még az

evésre is. Előfordulhat, hogy a jóétvágyú ember egy alkalommal éppen vacsora előtt kap valahonnan nyugtalanító híreket, és erre az étel fele ottmarad. Mi ennek az oka? Talán a képesség hiánya? Szó sincs róla, hanem inkább a belső mozgatóerők rendszerében történt változás, átrendeződés. A táplálkozási mechanizmusokat egy másik funkcionális rendszer erősen aktivizált állapota gátolja.

A tanulás terén is tapasztaltunk hasonló jelenséget. Megtörténik, hogy az ember (gyermek és felnőtt egyaránt) szeretné ugyan jól megtanulni az anyagot, de mindhiába; olvassa, nézi és mégis alig-alig halad valamit előre. Ez olyankor szokott előfordulni, amikor a motiváció *csak felületi*, amikor nem maga a feladat hozza mozgásba a megfelelő lelki tevékenységeket, hanem valami külső — a feladattól távol álló — idegen tényező (külső kényszer, kötelesség, érdek), vagy pedig, amikor valamilyen más, izgalmasabb probléma foglalkoztatja az embert. Ilyenkor talán még a pusztá jószándék sem elegendő, mert a zavaró hatások általános nyugtalanság, homályos sejtések, érzések, képzetek formájában az akarattól függetlenül is fellépnek. Néha a tantárggyal szembeni ellenszenv is elegendő ahhoz, hogy ilyen gátló hatású, negatív motiváció lépjen fel, amely a teljesítményt óriási mértékben lecsökkentheti.

Egy alkalommal az egyik tanuló fél óra alatt sem volt képes jól megtanulni a napi leckében szereplő 25 idegen szót. Egy másik alkalommal viszont társasjáték közben 30 idegen szót kellett megtanulnia. Ilyen körülmények között, tehát más *motivációs* helyzetben, ugyanaz a személy alig tíz perc alatt hibátlanul megtanulta mind a 30 szót.

A képességvizsgálók évtizedek óta fáradoznak, hogy kidolgozzák azokat a diagnosztikus módszereket, amelyeknek segítségével előre lehet látni, ki milyen tevékenységi körben tudná a legjobb teljesítményeket adni. E fáradozások azonban a mai napig sem jártak teljes sikerrel. Ma sincsenek olyan módszerek, amelyek fel tudnak tárni, kiből lesz kiváló orvos, mérnök, tanár vagy tudományos kutató, és még azt is csak megközelítőleg lehet előre megmondani, hogy kiből lesz jó gépkocsivezető vagy pilóta. A pszichodiagnosztika legfőbb hibaforrásai a *motiváció* problémakörében keresendők. A pályaalkalmasság megállapításához ugyanis legtöbbször nem elegendő rámutatni bizonyos képességek jelenlétére és fejlettségi fokára. Ezenkívül igen fontos volna előre látni, hogy a személy miképpen fog viszonyulni a pályához, ahhoz, amit a pálya követel és amit nyújt, mennyire fogják a pálya biztosította cselekvési feltételek mozgásba hozni és igénybe venni a szükséges értelmi, akarati és érzelmi funkciókat. A képesség valójában csak lehetőség, eszköz, de nem mozgatóerő. A képességet mozgásba kell hozni, *ehhez pedig motiváció kell.*

A képességek rendszerében igen sokféle és sokrétű kompenzációs folyamat lehetséges, és ezeknek az *erőforrása szintén a motiváció.*

Vajon milyen képességvizsgálati eljárás tudta volna előre jelezni, hogy a súlyos beszédhibás Démoszthenész a történelem egyik legnevezetesebb szónokává válik? Filippikáiból tudhatjuk meg, hogy a ragyogó értelem mellett mi lehetett az a belső mozgatóerő, amely ezt lehetővé tette. A kompenzációra a mindennapi életben is számtalan példát találunk; ismerünk ideges embert, aki talán éppen idegességének ellensúlyozására a volán mellett példás nyugalmat és óvatosságot szervez meg ma-

gában; ismerünk reszkető kezű rajzolókat, akinek rajzolás közben már nem reszket a keze. A pályaalakmassági vizsgálatoknak tehát még sokat kell tökéletesedniük, mégpedig abban az irányban, hogy a pályakövetelmények függvényében meg tudják ragadni nemcsak a képességeket, hanem a *személyiség belső szervező erőit is, a maguk sokrétű dinamikájában.*

Egyelőre még az egyes képességek felmérésében is mutatkoznak számottevő elégtelenségek, mert a pusztán technikává egyszerűsödő tesztvizsgálat gyakran eltekint a motivációs tényezők szerepétől, márpedig a személynek a próbához való viszonyulása döntően befolyásolhatja az eredményt. Tapasztaltuk például, hogy a figyelempróba egyes tanulóknál akkor jár jobb eredménnyel, ha iskolai feladat formájában adjuk fel, másoknál pedig ellenkezőleg, — ha a feladatnak játékos formája van. Az értelmes tanulók gyakran kritikusan viszonyulnak az ilyenfajta próbákhoz, és ez már negatívan befolyásolja az eredményt. Ebből következik, hogy az ilyen próbák útján kapott eredményeket csakis a személyiség belső dinamikájának összefüggésében lehet helyesen értelmezni.

A cselekvés, a teljesítmény nem mindig juttatja kifejezésre a képességeket, mivel ezek csak az olyan tevékenységekben érvényesülnek és bontakoznak ki, amelyek erős motivációra, vagyis erős belső mozgató erőkre támaszkodnak, amelyek az embernek valamilyen szükségletéből, igényéből fakadnak.

A belső mozgatóerők dinamikája

Volt idő, amikor egyes pszichológusok (a mechanicista viselkedés-tan — behaviourizmus — képviselői) a cselekvést, a viselkedést kizárólag az inger függvényének tekintették. Ezt a felfogást az S—R képlet fejezte ki, amely szerint az S (*stimulus*—inger) meghatározza az R-t (*response* = felelet). Kiderült azonban, hogy ezzel a formulával nem lehet megmagyarázni a viselkedést. Az S és R változók közé be kellett tehát iktatni az ún. közbeeső változót (Tolman). A képlet tehát így alakult: S—O—R (Woodworth), ami azt jelenti, hogy az S inger (független változó) az O (*organizmus*) intermediáris változó közvetítésével határozza meg az R függő változót, vagyis a választ. Ezt a képletet azután az emberre vonatkozólag P. Fraisse tovább alakította. Az O (organizmus) helyett a P (*personalitét*) tényezőt iktatta be. A különböző helyzetekben, feladatokban kapott választ — vagyis a függő változót — a személyiség és az ingerhelyzet függvényének kell tekintenünk: $R = f(P, S)$. Ugyanezt a gondolatot Sz. L. Rubinstein úgy fejezi ki, hogy a külső inger csak a belső feltételek közvetítésével váltja ki a megfelelő választ. Ehhez a személyiségi (P) vagy belső tényezőkhöz tartozik a temperamentum-sajátosságokkal, képességekkel, jellemmel együtt *a motiváció is, amelyet a cselekvést meghatározó belső mozgatóerők összességének tekintünk.* Például, ha valamire „szomjúhozunk“, ha valamit kívánunk, valamire vágyunk, ha valamilyen cselekvésre belső késztetésünk van, akkor mondhatjuk, hogy motivált állapotban vagyunk. Ilyenkor a legkisebb lehetőség megjelenése is elegendő ahhoz, hogy a megfelelő cselekvés megvalósuljon, sőt a belső ösztönzések néha oly erősek lehetnek, hogy a cselekvés „üresjáratban“, tehát a megfelelő külső feltételek hiányában is megvalósul. Ilyen üresjáratú viselkedések még az állatoknál is jelentkeznek.

A kalitkába zárt madár, amikor eljön a fészeképítés ideje, a belső impulzusok hatására lejátssza a fészeképítő mozdulatokat.

Ha az ösztönző erők kiváltotta cselekvés vagy cselekvési igény útjába elháríthatatlan akadályok gördülnek, akkor a fennálló belső feszültség az ún. pótcselekvésekben nyilvánulhat meg. A ragyogó szemű Carmen a kerti padon pártájára fúzi a gyöngyöt. Piros szalagos báránya mellette fűszálakat legelész. Aztán jön az ifjú... és jönnek szavak, mondatok... félszavak... félmondatok... gondolatok, érzések, ki nem mondott szavak... s az ifjú egyszer csak önkéntelenül megsimogatja a ragyogó szemű Carmen bárányát. Mi minden van ebben a simogatásban!

A belső mozgatóerők, feszültségek dinamikája jelentőségének felismerése és kísérleti vizsgálata K. Lewin és munkatársai (Dembo, Hoppe, Brown, Zeigornik, Bierenbaum, Karsten, Lissner és mások) nevéhez fűződik. A húszas évek folyamán és a harmincas évek elején eredeti kísérleti módszerekkel tárták fel, hogyan keletkeznek adott helyzetben a belső feszültség-mezők, a belső igények és a külső követelmények, valamint a lehetőségek találkozásából a cselekvést meghatározó erővonalak, amelyek a belső történések irányát, pontosabban valamire való irányulását jelzik. Például társas viszonylatok keretében kapott és elfogadott feladat belső feszültséget gerjeszt, és meghatározott cél felé irányítja a belső történést. A feszültség mindaddig tart, míg a feladat meg nem oldódik, míg a cél meg nem valósul. Ha azonban a cél elérése elháríthatatlan akadályba ütközik, ha a próbálkozások sorozatosan balsikerrel végződnek, akkor a belső történések a feladat mezőjén belül más cél irányába fordul, később pedig igyekeznek kitörni a feladat mezőjéből is. A személy tehát megváltoztatja *szándékát*. Most már nem a feladat megoldására törekszik, hanem arra, hogy kimeneküljön a feladat mezőjéből, igyekszik a feladatot elhárítani. Ez a törekvés azonban beleütközik egy külső korlátba, amely magából a feladatvállalásból, valamilyen társadalmi tényezővel (kísérletvezetővel, tanárral, felettessel, iskolával, közösséggel) szemben vállalt kötelezettségből ered. Ha a feladat mezőjéből nem könnyű kijutni (például, ha nem engedélyezik a feladat feladását), akkor a feszültség következtében a cselekvés áttevődik a reális síkjáról az irreális síkjára, vagyis a képzelet domíniumába, ahol a korlátok (a valóság és a kötelezettségek korlátai) már nem áthatolhatatlanok.

A belső mozgató rugóknak ezt a dinamikáját megtaláljuk az ember legkülönbözőbb tevékenységeiben; játékban, tanulásban, szakmai munkában és az alkotó tevékenységben egyaránt. Ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyva meg sem érthetjük az emberi cselekvést és magatartást. Ennek a változónak a tekintetbe vétele nélkül nem érthetjük meg azt sem, hogy a gyermek miért is lovagol nádszál paripán, azt sem, hogy miért tanul meg olyan könnyen egy idegen nyelvet. De nem ismerhetjük ennek feltárása nélkül sem a képzeleti alkotás, sem az emberi küzdeni- és győznytudás szubjektív erőforrásait. És vajon eltekinthetünk-e e mozgatóerők dinamikájától, ha a modern világ emberének problémáit akarjuk megérteni. Ugyanis, amint az eddigiekből is kiderült, az objektív létfeltételek nem közvetlenül, hanem csak a belső feltételeknek, az ember szubjektív világának a közvetítésével határozza meg a cselekvéseket és magatartásformákat. Vajon miért igényli a mai ember, hogy saját kocsi-

jával, autóbuszszal vagy vonattal heteken át barangoljon hazai vagy idegen tájakon, sátorban lakják? Miért kedveli annyira a mai ember az izgalmas sportlátványosságokat, és miért igényli ma inkább, mint hajdanában, hogy a kép, a könyv, a film ne önmagától, hanem a személy aktív közreműködésével mondjon valamit, hogy a műalkotás igénybe vegye és működtesse fantáziáját, érzelmi életét, ízlését és értelmét? Miért utasítja vissza a tálcán felkínált kész megoldásokat? A társadalomlélektan szintjén felelőkérdő motiváció-kutatásnak még sok ilyen kérdést kell megválaszolnia.

Sikerzóna

A belső mozgató erők dinamikájának megismerése végett ki kell térnünk röviden az *igényszint* (Anspruchsniveau) problémájára is. Ha egy gyermek elszontyolodva jön haza az iskolából, azt hihetnők, hogy bizonyosan 4-est vagy 5-öst kapott. Kiderül azonban, hogy egy 8-asért lehangolt. Egy másik gyerek vidáman állít be, bizonyosan 9-esre vagy 10-esre felelt. Kiderül azonban, hogy 6-ost kapott számtanból és így a múltkori 4-est már ki is javította. Ennek örül. Tehát: ami az egyiknek siker, az a másiknak balsiker, mert különbözik az igény szintjük, igényességük saját teljesítményük iránt (K. Lewin, Hoppe, Frank, Festinger). Természetesen az igény szint a tapasztalatok, sikerek, sikertelenségek és a feladat nehézségének függvényében alakul ki és módosul. Ha a teljesítmény növekszik, akkor lassan emelkedni fog az igény szint is, és ennek következtében ugyanaz a teljesítmény, amely eddig sikernek számított, most már nem fog sikerélményt kelteni. Az igény szint módosulása, nyilvánvalóan, fordított irányban is történhetik.

Az igény szint, a teljesítő képesség és a feladatok nehézségi foka szerint kialakul az embernél az ún. *sikerzóna*. Sikerélmény ugyanis a feladatnak csak egy bizonyos nehézségi fokán felül támadhat, a sikertelenség élménye pedig csak egy bizonyos nehézségi fokon alul. Ha egy világbajnok a megyei versenyen nyerne első díjat, az nem jelentene sikert számára, viszont, ha egy megyei bajnok egy világbajnokkal szemben marad le, akkor még nincs oka az elkeseredésre.

Az egyéni igény szint és vele együtt a „sikerzóna” igen nagy mértékben függ a közösség, a csoport (osztály, munkacsoport, család) igény szintjétől. Egy matematika-vizsgán például az egyén teljesítménye az egész csoport teljesítményének függvényében fog siker- vagy sikertelenség-élményt kiváltani. Ha a csoportban senki sem oldotta meg 100%-osan a feladatokat, akkor az a személy, akinek 75%-os eredménye van, nagyon boldognak érezheti magát, viszont ugyanazzal az eredménnyel elégedetlen lehet, ha társai mind nagyobb teljesítményt értek el.

Az igény szint és a teljesítmény, a kitűzött cél és a megvalósítás között néha nagyfokú eltérés is lehet, amely legtöbbször társas viszonylatokra vezethető vissza. Ha a közösség, a csoport, a baráti kör vagy a család igény szintjének hatása alatt az egyén igény szintje jóval magasabb, mint a teljesítmény szintje, akkor természetesen fellép a belső konfliktus. Ennek a konfliktusnak többféle megoldása lehetséges. A legmegfelelőbb megoldás az, ha nagyobb erőfeszítéssel vagy jobb munkaszervezéssel sikerül a teljesítményt az igény színvonalára emelni. A megoldás azonban

az igény szint csökkentése révén is lehetséges. Ez azonban azzal a következménnyel járhat, hogy az egyén és a magasabb igény szintet képviselő csoport vagy baráti kör között a kötelek kezdenek meglazulni, az egyén más csoport vagy baráti kör felé kezd orientálódni.

Vannak azonban olyan helyzetek is, amelyekben az említett két út közül egyikén sem lehet könnyen megoldani a konfliktust, mivel az egyén valamilyen oknál fogva sem teljesítményét nem képes emelni vagy megfelelő szinten tartani, sem igény szintjét nem képes alacsonyabbra hozni. Ebben az esetben a belső feszültségek, konfliktusok természetesen fokozódnak és az idegrendszer teherbíró képességétől függően előbb vagy utóbb fellép a *neurózis*: az egyén lehangolttá, ingerlékennyé, szorongásossá válik, életkedvét is elveszti, s ennek következtében teljesítménye még tovább romlik.

Az ilyen állapotok különösen a pályatévészett embereknél, a professzionális inadaptáció és dezadaptáció esetében gyakoriak, de más természetű érzelmi-motivációs konfliktusok következtében is előállhatnak.

A pályaválasztási tanácsadás, a munkahigiénia, munkalélektan és a neveléstudomány feladata feltárni és alkalmazni olyan eljárásokat, amelyeknek segítségével az ilyen természetű konfliktusokat el lehet kerülni vagy pedig meg lehet oldani.

Szervezet és környezet kölcsönhatása

Az eddigiek alapján megállapítottuk, hogy a motiváció a belső mozgatóerők összessége, de nem mutattunk rá, hogy e belső mozgatóerők honnan is erednek és hogyan épülnek fel. E kérdés megvilágítása végett mindenekelőtt a *szükséglet* fogalmára kell irányítanunk figyelmünket, mert ez a belső mozgatóerők legkonkrétabb és egyben legáltalánosabb formája. Gondoljunk például a táplálkozási vagy a szexuális szükségletre. Ezeknek ma már elég jól ismerjük az élettani mechanizmusát. Tudjuk, hogy amikor a vérben levő tápanyag (glukóz) mennyisége egy bizonyos szint alá süllyed, akkor az erek falában levő kemoreceptorokban (a vér összetételében beálló változásokra érzékeny idegvégződések) ingerület keletkezik, amely különböző áttételeken keresztül, több idegközpont közvetítésével kiváltja az éhségérzetet, s aktivizálja a táplálkozási központokat (például a csecsemőknél a szopási központot).

Hasonló alapmechanizmusa van a szexuális szükségletnek is azzal a különbséggel, hogy itt más kémiai ingerek, bizonyos fajta hormonok, más kemoreceptorok, más idegközpontok és más szervek szerepelnek.

Vannak olyan szükségletek is, melyeknek fiziológiai magyarázatát az idegközpontok kölcsönhatásában kereshetjük (kölcsönös indukció). Ilyen például a változatos tevékenységre, a monotónia elkerülésére való törekvésünk.

Megszokás, beidegzés (dinamikus sztereotípiá), asszociálás útján új szükségletek is kialakíthatók. Ilyen például a dohányzási szükséglet vagy az étkezési, egészségügyi szokások. Lassan a kívülről megszabott életrend is szükségletünké válik. Az új szükségletek kialakításában a nevelésnek igen tág lehetőségei vannak.

Amint látjuk, a belső mozgató erők nem abszolút értelemben belsők, mert sok ilyen erő eredetileg kívülről épül be az emberbe (interiorizáló-

dik). Még a legalapvetőbb élettani jellegű szükségletek is a szervezet és a környezet kölcsönhatásának összefüggésében érvényesülnek. A táplálkozási szükséglet sem lép fel mindig függetlenül a külső feltételektől. A belső impulzussal együtt a külső impulzus, a tárgyak felhívó jellege is részt vesz a lelki működések aktiválásában. Néha elegendő látni vagy emlegetni a szép őszibarackot ahhoz, hogy megjöjjön hozzá az étvágyunk.

A belső mozgatóerők különösen az embernél éppen a kívülről ható tényezők, a közvetlen tárgyi tapasztalat és az ismeretszerzés révén gazdagodnak és teljesednek ki. Gondoljunk például arra, hogy hova fejlődnek ezen az úton az ember táplálkozási vagy szexuális szükségletei az állat hasonló szükségleteivel szemben.

Az ember nemcsak kielégíti szükségleteit, hanem megtermeli szükségleteinek tárgyát, a szükségletek kielégítésének eszközeit és így saját szükségleteit is tovább fejleszti. Ez szorosan összefügg az embernek azzal a képességével, hogy szükségleteit nyelvi-gondolati formában meg is fogalmazza és rögzítse. Ez lehetővé teszi, hogy az ember akkor is tevékenykedjék szükségleteinek kielégítéséért, amikor azok konkrét formában nincsenek is jelen. Az ember nemcsak saját egyéni tapasztalatából, hanem az egész társadalom felhalmozott tapasztalatából merít motivációjának kiegészítéséhez, tökéletesítéséhez, a társadalomban kikristályosodott szokásokat, igényeket, törekvéseket, eszményeket sajátít el, amelyek az egyén legsajátosabban emberi belső mozgatóerőivé válnak.

Szükségletek kategóriái

Az emberi szükségletek felsorolása egyrészt lehetetlen, másrészt felesleges vállalkozás volna. Ezzel szemben a szükségletek kategorizálása egyik módja lehet az emberi motiváció összefüggései alaposabb megismerésének.

A belső mozgatóerők egyik fontos kategóriája a különböző szervek, képességek, funkciók működtetésének szükségleteit foglalja magában. A fejlődés során az alkalmazkodás folyamatában mihelyt valamely új szerv, szervrendszer, funkció megjelenik, egyidejűleg megjelenik az illető szerv vagy funkció működtetésének szükséglete is. Így beszélhetünk mozgás-szükségletéről, érzékelési (látási, hallási) szükségletről, azután gondolkodási szükségletről, és így tovább.

A szükségletek másik kategóriája a tevékenység tárgyához idomul azt modulálja. Ebbe a kategóriába sorolhatnók például az autózás, a kerétkedés, a vadászás, a barkácsolás szükségletét. Ezek a szükségletek a tevékenység tárgyától meghatározott struktúrák, szerveződések, amelyekben az előző kategória több tagja vehet részt. Nyilvánvaló, hogy amint a fejlődés során változik az emberi tevékenységek tárgya, úgy változnak ezek a tárgyhoz idomuló szükséglet-struktúrák is. Amikor nem volt tejszínhabos mogorófavagylalt, az emberek nem kívánták, amikor még nem volt autó, nem volt autózási szükséglet sem.

A harmadik kategóriába azokat a szükségleteket sorolhatnók, amelyeket az ember alkalmazkodó tevékenységében betöltött szerepükkel, funkciójukkal lehetne jellemezni. Tudjuk, milyen szerepet tölt be például a táplálkozási, a védekezési, a szexuális szükséglet. E kategóriákba tar-

tozó szükségletek igen bonyolult struktúrák, amelyeknek számos komponensük az előbbi két szükséglet-kategóriához tartozik. Például a táplálkozási szükséglet magába foglalja az érzékszervek működésének szükségletét is. Az evés nemcsak az éhségállapot megszüntetését jelenti, hanem ennél többet. Ki vállalkozna arra, hogy ízletes ételek helyett koncentrált ki-onatokból álló tablettákkal táplálkozzék? A szexuális szükséglet esetében hasonló a helyzet; a funkcióműködtetés öröme és a szükséglet tárgyához idomuló tevékenység öröme itt is alapvető komponens.

Ugyancsak ebbe a szükséglet-kategóriába sorolhatnók az ún. kutatási tevékenység szükségletét (Pavlov, Berlyne) vagy más kifejezéssel az információ-igényt, amely az ismeretlen kifürkészsésének erős mozgatórugója. Még az éhes állatra is jellemző, hogy ismeretlen környezetben csak azután fog hozzá az evéshez, miután kifürkészte a környezetet. A gyermek sokirányú érdeklődése, nagyfokú kíváncsisága mindenki előtt ismeretes. Ismeretlen tárgyak, helyzetek, fogalmak, szervek egyaránt kiváltják belőle a „mi az?” és „miért?” reakciót. Játékait szétbontja, csak hogy lássa, mi van belül. Ez a szükséglet az ember *megismerési motivációjának* a gerincét alkotja.

Sajátságos mozgatórugója az emberi cselekvésnek az ún. *teljesítményszükséglet* (Achievement need, Atkinson, McClelland). Ennek illusztrálására emlékeztethetünk a gyermek örömére, amikor már fel tud mászni a lépcső tetejére vagy az eperfa felső ágára, és diadalittasan oda kiálthatja testvérének, nagyanyjának és mindenkinek „ni holl vagyok!” Az akadályok leküzdésének, az előző teljesítmények megdöntésének szükséglete ez. Természetesen a teljesítmény-szükségletet is, akár csak az előzőt, bonyolult, többrétű struktúrának kell tekintenünk, amelybe sokféle tevékenység-szükséglet, sokféle kombinációban szerveződhet bele.

A következő kategóriába azokat a törekvéseket sorolhatnók, amelyek nem a tevékenység tárgyához, hanem a társadalomban kialakított és megfogalmazott magatartásmodellekhez, értékítéletekhez, eszmékhez, normákhoz idomulnak. Ezeknek a törekvéseknek (amelyeket talán *ideomorf törekvéseknek* nevezhetnénk) a tartalma szintén nagyon különböző lehet attól függően, hogy milyen magatartás-modellek és normák megvalósítására irányulnak. A gyermekkorban, a serdülőkorban, még az ifjúkorban is, az ilyen szükséglet konkrét eszményképek utánzásában szokott megnyilvánulni.

Motiváció és egyéni sajátosságok

A motiváció minden egyes konkrét személyiség egyik legjellemzőbb és leglényegesebb sajátossága. A motiváció sajátos, egyénre jellemző profilja, szerkezete és tartalma a korai gyermekkortól kezdve, az egyén szellemi és fizikai képességeivel, temperamentum-sajátosságaival, külső fizikai adottságaival összhangban, a személy konkrét tevékenységének keretei között, a környezet és a nevelés hatása alatt alakul, míg végül az ifjúkorban megkapja a maga viszonylagos szilárdságát, stabilitását. Az egyén motivációjában a felsorolt kategóriákhoz tartozó különböző szükségletek különböző súllyal szerepelhetnek, különböző alá- és fölérendeltségi viszonyban. A motivációnak ez a jellegzetessége rányomja bélyegét az egyén minden cselekvésére, egész magatartására.

A motiváció dinamikai szerkezete talán leginkább a teljesítmény-szükséglet tartalmában jut kifejezésre. Kinek mi jelent teljesítményt, és kinek milyen teljesítmény jelent sikert. Van olyan, akit könyvtárának gyarapítása lelkesít, másokat a pénz vagy az elegancia, egyesek a szakmai eredményeken mérik a sikert, mások a társadalmi relációk kiépítésében és így tovább. Próbáljuk mindezt konkretizálni.

C. S.-ről van szó. Gyermekkorát falun tölti és rajong a lóért. Ismeri a falu összes lovait név szerint és szokásaik szerint. Gyakran felpattan egyikre-másikra, és vágtat végig a falun, csak úgy porzik nyomában az utca. Aztán tanulni megy városra, de nem tanul, de nem utcán kóborol, és lovak után kutat. A tanulást semmittevésnek tartja. Abba is hagyja, munkát vállal, kerékpárt vesz és versenyez. Tartományi versenyen díjat is nyer. Később motort vesz, és azzal cikázik egyik városból a másikba. Reggel itt, délben ott, este amott. Ma 26 éves és egy éve már, Renault 10-es kocsija van. Eljutott a lótól a Renault-ig, s ő lényegében az maradt, aki volt. Ahogy szerette a lovat, úgy szereti most a kocsit. Mondhatni egyéniségéhez tartozik. Úgy tekinti, úgy ápolja, mintha saját testrésze volna. Nála nélkül nem is érezné magát egész embernek. Amikor kocsijával végigpompázik faluján, az emberek a kapuk előtt és a kapuk mögül végig követik a tekintetükkel és valószínűleg a gondolatukkal is. Siker-e ez? Tagadhatatlanul az, és számára különösen az. De nem ingyen kapta. Előbb álmodozott róla, aztán dolgozott, spórolt és töprengett érte. Ma házat akar venni, de ez már nem annyira lényeges, legfeljebb annyiban, hogy a kocsinak is lesz majd „háza”: szép betonozott aljú garázsa.

Ha most már ebből a példából általánosítani akarunk, akkor a C. S. helyett nagy x és y-t kell tennünk, a lovat, kerékpárt, motort és a kocsit pedig a₁, a₂, a₃ és a_n -nel kell helyettesítenünk, és rájövünk, hogy az általánosítás más konkrét esetekre is érvényes. Általában minden egyén motivációjában kevés fő erővonal van (egy-kettő vagy három). Az egyén számára az a tevékenység lesz sikeres, amely nem ellentétes irányú ezekkel a fő erővonalakkal. Például a már ismert P. D.-né bármilyen feladatot nagy odaadással vállal, ha azt az emberek szeme előtt, társaságban véggezheti. A barátkozás, a társalgás, a társas kapcsolatok lebonyolítása, ügyek intézése, a mások részéről jövő elismerés: ez jelenti számára azt az irányt, amelybe motivációjának fő erővonalai mutatnak, ahol sikerélményei lehetnek. Ha ezeket a feltételeket biztosítják, figyelemre méltó teljesítményekre képes, különben állandó belső konfliktusok és elégedetlenség terhe alatt végzi feladatait. Az iskolában vajmi kevés ragadt rá a német nyelvből. Azt mondták, hogy nincs nyelvérzéke. Később azonban egy csak németül tudó barátnővel folytatott csevegés révén pár hónap alatt megtanult folyékonyan beszélni németül.

A motiváció erővonalait tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, amikor egyén és feladat, ember és pálya viszonyát akarjuk mérlegelni.

Az emberi motiváció értékelés, amely maga is értékelés tárgya. Értéke attól függ, hogy erővonalainak fő iránya mennyire mutat a társadalmi értékskála legfelső részén elhelyezkedő magatartásmodellek és eszmények megvalósítása felé.